

УДК 378.015.3:005.32

© Шалімова І.М., Шалімова А.С.

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні проблема становлення висококваліфікованих спеціалістів набуває великого значення. Процес удосконалення підготовки майбутніх спеціалістів в умовах сучасної освіти досить складний і обумовлений багатьма факторами. Одним із факторів є високий рівень позитивної мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів як майбутніх фахівців.

Однак сучасні дослідження мотивації навчально-пізнавальної діяльності найчастіше найчастіше обмежуються лише шкільним віком. Проблеми ж мотивації в професійному становленні студентів ВНЗ є найменш вивченим.

Постановка завдання. Мета та завдання статті полягають у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці організаційно-педагогічних умов формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема мотивації є однією з фундаментальних проблем психології та педагогіки. Мотивація як властивість особистості та як основний компонент структури навчальної діяльності вже досить давно привертає до себе увагу вчених, які вбачають в ній джерело активності навчально-пізнавальної діяльності. Дослідженням мотивації займалися такі визначні психологи, як Х.Хекхаузен, В.Г. Асєєв, А.Н. Леонтьєв, А.К. Маркова, А.Б. Орлов та ін.

Аналіз сучасних концепцій мотивації доводить, що центральним у більшості мотиваційних теорій є поняття «мотив», яке розглядається як психологічне утворення, що має багаторівневу блокову структуру і є причиною активності суб'єкта діяльності. Важливість позитивної мотивації для ефективності й успішної навчально-пізнавальної діяльності була доведена дослідниками Г. Клаусом, В.А. Якуніним, Н.І. Мишковою.

Виклад основного матеріалу статті. Одним із головних видів мотивації є мотивація навчально-пізнавальної діяльності, яка являє собою сукупність зовнішніх спонукань, індивідуальних прагнень і раціональних доказів, що визначають прийняття студентом аргументованого рішення про продовження навчання; процес формування внутрішньої готовності до прийняття такого рішення, обумовлена соціальними обставинами й особистісними якостями дорослої людини, що визначають і стимулюють її навчально-пізнавальну активність [3].

Мотивація навчально-пізнавальної діяльності в першу чергу повинна направлятися на розуміння мотиву навчання. В залежності від того, який саме мотив спонукає діяльність, вона набуває для студента різний сенс. Якщо студент, наприклад, прийшов навчатися за вимогою батьків, а не за власним бажанням, то він буде навчатися з постійним примусом, його навчання буде позбавлене радості і задоволення [5].

У психолого-педагогічній літературі різними авторами виділяють різні види мотивів навчально-пізнавальної діяльності. Так, Божович Л.І. вказує, що для студентів не всі мотиви мають однакову спонукальну силу. Одні з них являються основними, провідними, інші – другорядними, не мають самостійного значення. В одному випадку таким провідним мотивом може стати прагнення завоювати місце відмінника в групі, в другому випадку – бажання отримати вищу освіту, в третьому – інтерес до самих знань [2].

Узагальнюючи різноманітні наукові джерела, можна виділити три різних типи мотивації навчально-пізнавальної діяльності.

По-перше, це мотивація, яка може бути умовно названа «негативною». Під негативною мотивацією навчально-пізнавальної діяльності розуміється спонукання студентів, викликані усвідомленням певних незручностей, які можуть виникнути, якщо вони не будуть навчатися, усвідомлення свого нерівного стану серед більш підготовлених одногрупників.

По-друге, це мотивація, яка пов'язана з мотивами, закладеними поза навчальною діяльністю, але мають позитивний характер. При цьому необхідно мати на увазі дві форми мотивації, що мають різні риси з точки зору зв'язку їх з направленнями і запитам особистості. Це мотивація, яка пов'язана з моральними мотивами студента. Це означає, що мотивація конкретної діяльності визначається вагомими для особистості соціальними направленнями. Ці направлення посідають важливе місце в духовній організації особистості і відповідають їй суттєвим запитам. Друга форма позитивної мотивації визначається вузькоособистісними мотивами. В даному випадку процес навчання сприймається як шлях до особистого благополуччя, як можливість створити собі відповідне положення серед оточуючих, як засіб просування по життєвих сходинках.

По-третє, це мотивація, закладена в самому процесі навчальної діяльності. Саме така мотивація спонукає навчатися, оволодівати певним набором знань, вмінь, навичок [1, 5].

Враховуючи особливості мотивації навчально-пізнавальної діяльності, необхідно дотримуватися низки вимог:

- по-перше, формування мотивації варто починати з діагностики мотиваційної сфери, з виявлення початкового стану мотивації навчально-пізнавальної діяльності;
- постановка цілей мотивації є другою важливою вимогою науково-обгрунтованого процесу її формування;
- третя вимога – відбір і використання педагогічних засобів формування мотивації.

До педагогічних засобів формування мотивації можна віднести прийоми спонукальної дії, пов'язані зі змістом навчального матеріалу, методами і формами навчання, наочними і технічними засобами навчання, дидактичними матеріалами, особистістю викладача. Для формування мотивації необхідно раціональне використання таких засобів і їх співвідношень, які за малий проміжок часу можуть забезпечити максимальний у даних умовах результат розвитку мотивації [3,5,6].

Для формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів, на нашу думку, необхідно якомога ширше використовувати методи стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності, до яких відносяться, насамперед, методи формування пізнавальних інтересів та методи стимулювання обов'язку та відповідальності.

Результати спостережень і опитувань студентів ВНЗ дають змогу зробити висновки, що мотиви навчальної активності студентів як свідомо здійснюваної діяльності надзвичайно різноманітні. Вони є результатом переробки студентом тієї зовнішньої стимуляції, тих впливів, які йдуть від сім'ї, навчального закладу та інших установ, широкого соціального середовища й зумовлюються усвідомлюваним чи недостатньо усвідомлюваним ставленням до цих впливів залежно від вікових та індивідуальних її особливостей.

У процесі дослідно-експериментальної роботи щодо формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ нами були виділені критерії та показники сформованості в особистості стійких позитивних мотивів навчально-пізнавальної діяльності, а саме:

- ініціативність (оперативний відгук на педагогічні дії, прагнення взяти на себе та виконати додаткові зобов'язання, актуалізована потреба “втрутитися” в навчальну ситуацію, досягти її конструктивних змін);
- самостійність (самостійна постановка, переформулювання та виконання навчальних завдань, самостійний пошук та використання інформації, стійкі автолінгводидактичні тенденції, саморегуляція діяльності);
- старанність (точність і повнота виконання завдань, регулярна ретельна підготовка до занять);
- наполегливість (здатність до зосередженості та вольового зусилля, тривалість вольового зусилля, опір невдачам та зовнішнім відволікаючим факторам);
- емоційність (зацікавлене, активно позитивне ставлення до процесу роботи, домінування позитивних емоцій).

На основі визначених критеріїв сформованості позитивних навчальних мотивів встановлено типи мотиваційних профілів студентів (тип емоційного опосередкування тип домінуючої мотивації уникнення негативного досвіду, тип зовнішнього підкріплення, тип вольового опосередкування) та типи діяльності і поведінки студентів, які дають змогу виділити найбільш значущі мотиви та способи поведінки для кожного окремого студента.

Здійснений нами на констатувальному етапі дослідження аналіз мотивації студентів до навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ продемонстрував низький її рівень. Усне опитування студентів, бесіди і спостереження показали, що для студентів ВНЗ значущими мотивами є:

- професійно ціннісні мотиви, завдяки яким навчання сприймається як підготовка до майбутньої професійної діяльності, до набуття знань із професії;

- мотиви соціального престижу: прагнення стверджувати свою особистість, а також мотиви, пов'язані з почуттям власної гідності, намагання посісти певне місце в доступних суспільних відносинах;

- комунікативні мотиви, які пов'язані з потребою спілкуватися з іншими людьми, з прагненням здобути їхню оцінку, схвалення або прагнення наслідувати їх;

- мотиви, пов'язані з потребою у самовихованні, прагненням особистості до самовдосконалення;

- мотиви тривожності – побоювання незадовільних оцінок, страх бути неприйнятним групою та викладачами;

- мотиви утилітарного порядку. Студенти, яким притаманні ці мотиви, розглядають освіту як шлях до певних матеріальних вигід. Не цікавлячись змістом навчання, вони будь-що домагаються позитивних оцінок, щоб дістати диплом, який, на їхню думку, в сучасних умовах допоможе їм налагодити своє життя.

Але всі вищезазначені мотиви навчально-пізнавальної діяльності не існують окремо один від одного і не належать тільки тій чи іншій групі студентів, а перебувають у складному взаємозв'язку. Наприклад, інтерес до процесу навчання поєднується з почуттям задоволення від успішно виконаного завдання, з прагненням бути освіченою й корисною для суспільства людиною. Мотиви особистого успіху в навчально-пізнавальній діяльності пов'язуються з усвідомленням свого обов'язку, чутливістю до суспільної думки, з бажанням відзначитися в колективі. Звичка до систематичних занять як мотив навчання нерідко співіснує з побоюванням осуду з боку товаришів чи дорослих, бажанням розширити свій світогляд, прагненням до самовиховання. Зацікавленість студентів у кращих результатах навчання поєднується з намаганням привернути до себе увагу.

Здебільшого для кожного студента характерні кілька мотивів навчання: зацікавленість змістом знань, усвідомлення важливості освіти в самостійному житті й почуття обов'язку, радість від особистого успіху, бажання не відставати від інших і навіть побоювання невдачі та неприємностей від незадовільних оцінок. Це, як правило, нормальний мотиваційний комплекс.

Після проведення опитувань, тестувань і анкетувань студентів, які продемонстрували недостатньо високий рівень мотивації, було здійснено формуючий експеримент, в якому взяли участь студенти ВНЗ м. Харкова.

Експеримент був направлений на створення сприятливого мотиваційного середовища для навчально-пізнавальної діяльності студентів. Суть програми експерименту полягала в побудові навчального процесу таким чином, щоб студенти вже з першого дня навчання «бачили» свій рух вперед, своє щоденне збагачення знаннями та вміннями. При цьому викладачам відводилася роль переведення студентів із рівнів негативного і байдужого ставлення до зрілих форм позитивного ставлення до навчання.

Загальний шлях формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності складався в сприянні перетворенню вже наявних у студентів спонукань у зрілу мотиваційну сферу із стійкою мотиваційною структурою.

У свою чергу, акцент робився на формуванні мотивації навчально-пізнавальної діяльності на кожному окремому занятті, адже мотивація в рамках заняття також являє собою завершений цикл і проходить декілька етапів: від мотивації початку роботи (готовність, включеність), до мотивації виконання роботи і до мотивації завершення роботи (задоволеність чи незадоволеність результатами, постановка майбутніх цілей).

Тому в плануванні формуючого експерименту було враховано такі положення:

- мотив є інтегральним психологічним утворенням, який має складну вертикальну й горизонтальну блокову структуру;
- формувати мотиви іншої людини безпосередньо ззовні неможливо – потрібні опосередковані шляхи впливу на мотиваційний процес особистості;
- у навчальній діяльності особистість вступає в систему відносин, в яких задовольняє наявні потреби;
- в ситуаціях взаємодії студента з об'єктами та суб'єктами педагогічного середовища не лише актуалізуються особистісні диспозиції, а й складаються умови для мотиваційних новоутворень;
- ефективний виховний вплив на мотивацію не може забезпечуватися окремими поодинокими психолого-педагогічними чинниками – потрібний комплекс виховних заходів;
- педагогічним завданням є створення ситуацій, в яких результат виховних заходів був би найвищим, адже ситуація – це канал, через який можна здійснити цілеспрямований вплив на особистість задля бажаних психологічних змін;
- формування позитивних процесуальних і результативних навчальних мотивів відбувається в ситуаціях реальної зацікавленості студентів процесом і результатами навчально-пізнавальної діяльності.

У свою чергу, основними факторами, що впливають на формування позитивних мотивів навчально-пізнавальної діяльності є:

- організація навчальної діяльності;
- групові форми навчальної діяльності;
- зміст навчального матеріалу.

Одним з ефективних прийомів експериментального навчання стали рольові ігри, які дають змогу не тільки відтворити будь-яку ситуацію в «ролях», а й інтенсифікувати розумову працю, сприяти швидкому і глибокому засвоєнню навчального матеріалу. У процесі рольової гри розкривається інтелект студента, відносини «викладач-студент» змінюються стосунками «гравець-гравець», за яких учасники надають один одному допомогу, підтримку, створюючи атмосферу, яка сприяє засвоєнню нового матеріалу, оволодінню студентами певним видом діяльності.

Під час формуючого експерименту діалогічна структура рольового спілкування учасників гри сприяла розширенню спектру їхніх навчальних спонук: вплив домінуючих комунікативного, пізнавального і професійного мотивів посилювався дією вузькоособистісного мотиву та мотиву співробітництва.

Заключний етап формуючого експерименту було присвячено самостійній роботі студентів, яка сприяє формуванню самостійності, ініціативності, дисциплінованості, точності, почуття відповідальності, необхідних майбутньому фахівцю в навчанні і професійній діяльності.

Важливим для ефективної роботи майбутніх спеціалістів стало уявлення про компонентний склад їхніх самостійних занять: добір, обробка, фіксація інформації, а також її застосування на практиці. Визначення таких компонентів дозволяє конкретизувати ланки, які складають самостійну роботу студентів у ВНЗ, оскільки їх можна розглядати як своєрідну проекцію в навчання компонентів самоосвітньої діяльності спеціалістів.

Важливою умовою активізації студентів у навчальному процесі став цілеспрямований, спеціально організований розвиток такої форми пізнавальної діяльності, як науково-дослідна робота. Вона не лише надала можливість реального активного співробітництва між викладачем і студентами, прискорила формування відповідальності майбутніх фахівців,

посилила їхній інтерес до професійної діяльності, а й спонукала їх по-новому розглядати суть і зміст навчання в навчальному закладі, звертати особливу увагу на способи поповнення знань, формування наукового світогляду, оволодіння методологією і методами наукового дослідження, сприяла розвитку ініціативи, здатності застосовувати теоретичні знання у своїй практичній роботі, розширення теоретичного світогляду і наукової ерудиції майбутнього фахівця тощо.

Результати формуючого експерименту дають змогу зробити висновки про ефективність умов формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності. Аналіз експериментальних даних засвідчив, що внаслідок використання у дослідженні форм і засобів активного навчання стало можливим:

- сформувати у студентів комплекс ділових та соціальних якостей: вміння адаптуватися в колективі, приймати самостійні обґрунтовані рішення з урахуванням позиції інших осіб, брати на себе ініціативу та відповідальність, знаходити ефективні способи отримання та використання інформації тощо;

- розкрити за допомогою неімітаційних і соціальних навчальних моделей суперечливий зміст майбутньої професійної діяльності і, таким чином, сформувати в майбутніх фахівців більш адекватні уявлення про специфіку обраної спеціальності;

- відтворити в навчальних моделях професійні контексти породження потреби в знаннях та їхнього практичного використання для досягнення корисного результату;

- забезпечити діяльну позицію майбутніх фахівців відносно імітованих процесів через необхідність реально діяти в запропонованих ситуаціях, здійснити вибір і реалізувати його у своїй поведінці;

- забезпечити осмисленість учіння, особисту активність слухачів завдяки домінування в них позитивних навчальних мотивів;

- створити умови для трансформації навчально-пізнавальної мотивації у професійну і тим самим забезпечити поступовий перехід від організації і регуляції навчальної діяльності викладачем до її самоорганізації і саморегуляції суб'єктами учіння.

Аналіз результатів формуючого експерименту підтвердив ефективність використаних засобів мотивації навчально-пізнавальної діяльності, продемонстрував суттєві зміни в мотиваційній сфері студентів, які брали участь в експерименті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищенаведені результати дослідно-експериментальної роботи, можна зробити висновок про те, що формуванню мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ сприяє цікаве викладення та незвична форма подання навчального матеріалу; емоційність мови викладача; пізнавальні ігри, ситуації, дискусії; аналіз життєвих ситуацій; вмиле використання викладачами похвали і примусів, заохочень і покарань.

Реалізація пізнавальних можливостей студентів у процесі навчання, піднесення їх на високий ступінь за допомогою постановки перед ними все складніших завдань, формування в них відповідно до цих завдань способів розумової діяльності – все це є одним із джерел виникнення і зміцнення повноцінної мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ.

Список використаних джерел

1. Басова Н.В. Педагогика и практическая психология: учеб. пособие / Н. В. Басова. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – 413 с.
2. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Божович Л. И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / под ред. Д. И. Фельдштейна. – М., 1995. – С. 20–55.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

4. Кремень В. Г. Освіта в Україні: стан і перспективи / В. Г. Кремень // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць / за ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало: у 2 ч. – К., 2001. – Ч. 1. – С. 5–14.
5. Методика професійного навчання: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. інж.-пед. спец. / О. Е. Коваленко, Н. О. Брюханова, Н. В. Корольова, Є. В. Шматков. – Х. : Контраст, 2008. – 488 с.
6. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повышения квалификации пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухарина, М. В. Моисеева, А. В. Петров; под ред. Е. С. Полат. – М.: Academia, 2000. – 271 с.

Шалімова І.М., Шалімова А.С.

Формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності у студентів ВНЗ

Стаття присвячена обґрунтуванню умов формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності у студентів ВНЗ, апробації комплексу взаємодоповнюючих процедур дослідження мотивації, інтегрованих до навчального матеріалу, і спрямованих на розвиток у студентів педагогічних знань та мотивації самопізнання. Загальний шлях формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності полягав у сприянні перетворенню вже наявних у студентів спонукань в зрілу мотиваційну сферу зі стійкою мотиваційною структурою. У свою чергу, акцент робився на формуванні мотивації навчально-пізнавальної діяльності на кожному окремому занятті, адже мотивація в рамках заняття також представляє собою завершений цикл і проходить кілька етапів: від мотивації початку роботи до мотивації виконання роботи і до мотивації завершення роботи У статті доведено, що формуванню мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів ВНЗ сприяють незвичайна форма подачі навчального матеріалу, використання рольових ігор, цілеспрямований розвиток такої форми пізнавальної діяльності студентів, як науково-дослідницька робота.

Ключові слова: мотивація, мотиви, навчально-пізнавальна діяльність.

Шалимова И.Н., Шалимова А.С.

Формирование мотивации учебно-познавательной деятельности у студентов ВУЗов

Статья посвящена обоснованию условий формирования мотивации учебно-познавательной деятельности студентов вузов, апробации комплекса взаимодополняющих процедур исследования мотивации, интегрированных к учебному материалу, и направленных на развитие у студентов педагогических знаний и мотивации самопознания. Общий путь формирования мотивации учебно-познавательной деятельности состоял в содействии превращению уже имеющихся у студентов побуждений в зрелую мотивационную сферу с устойчивой мотивационной структурой. В свою очередь, акцент делался на формировании мотивации учебно-познавательной деятельности на каждом отдельном занятии, ведь мотивация в рамках занятия также представляет собой завершённый цикл и проходит несколько этапов: от мотивации начала работы к мотивации выполнения работы и к мотивации завершения работы В статье доказано, что формированию мотивации учебно-познавательной деятельности студентов вузов способствуют необычная форма подачи учебного материала, использование ролевых игр, целенаправленное развитие такой формы познавательной деятельности студентов, как научно-исследовательская работа.

Ключевые слова: мотивация, мотивы, учебно-познавательная деятельность.

I. Shalimova, A. Schalimova

Formation of Teaching and Learning Students` Motivation in Universities

The article is devoted to the justification for the conditions of formation of teaching and learning students` motivation in universities, testing procedures set complementary research motivation, integrated in the learning material, and designed to develop students' pedagogical

knowledge and self-motivation. The paper considered common way of formation of motivation learning and cognitive activity consisted in promoting the transformation of existing students' motives in mature motivational sphere with a stable motivational structure. The emphasis was made on creating motivating learning and cognitive activity on each individual lesson, because the motivation within the classes is also a complete cycle and goes through several stages: the motivation of start to the motivation of complete the work. It is proved that to the formation of motivation of learning and cognitive activity of university students contribute an unusual form of presentation of educational material, the use of role-playing games, focused development of this form of cognitive activity of students as scientific - research work.

Keywords: motivation, motives, teaching and learning activities

Стаття надійшла до редакції 18.01.2014р.